

۲۰۱۷/۰۴/۱۷

محمد معصوم هوتک

شرح فارسی اشعار احمدشاه بابای کبیر

چندی قبل جناب دکتور هاشمیان پاچا دو جلد نسخ نسبتاً قدیم خطی فارسی را به آدرس این حقیر جهت تحقیق و مطالعه فرستاد که از لطف ایشان ممنون شدم. این دو نسخه ناقص الطرفین که یکی مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی (رح) و دیگری هم ظاهر مجموعه سه جزوه جداگانه میباشد، مرا در طول چند روز گذشته بسیار زیاد مصروف ساخت. نسخه اول (مکتوبات امام ربانی) نسخه شاریده ولی خوشخط بوده که من اگر در قید حیات بودم، در آینده آنرا تحقیق و تدقیق خواهم نمود. ولی نسخه دوم که قطع جیبی دارد دارای سه قسمت می باشد. قسمت اول آن شرح چند بیت پشتو و فارسی است. قسمت دوم آن رساله جداگانه بوده که با شرح ابیات متصل آمده و با شرح مذکور ارتباط موضوعی دارد. قسمت سوم آن اشعار ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل میباشد. نسخه متذکره با وجود اسقاطات متعدد تا اندازه ای خوب نگهداری شده است. کاغذ آن زرد رنگ مایل به خاکی بوده و صفحات شرح اشعار دارای سه چوکات (دو سرخ و یک آبی) میباشد. صفحات قسمت بعدی دو چوکات سرخ رنگ دارد و ابیات بیدل در بین چوکات نیامده و نوعیت کاغذ آن نیز متفاوت می باشد و چنین مینماید که اشعار بیدل بقلم شخص دیگری خطاطی شده و با این جزوه یکجا شده است. خط هر سه قسمت کمی متفاوت بوده و ناسخان آن اشخاص جداگانه باید باشند. خط هر سه قسمت خوانا بوده و بر کاتبان آن مخصوصاً کاتبان دو قسمت اول، لقب (خطاطان خوشخط) اطلاق شده می تواند. جناب استاد هاشمیان در ایمیلی که بعد از ارسال این دو نسخه فرستاده بود، معلومات مؤجز و برداشت خود از متن نسخ برای راهنمایی این قلم نوشته کرده بود که مفید واقع شد.

درین نبشته من سعی خواهم کرد تا هر قسمت آنرا حتی المقدور شناسائی کرده و به خوانندگان محترم این مقال معرفی خواهم نمود.

قسمت اول آن قسمیکه در سطور بالا نیز اشاره کرده ام، شرح دو غزل بوده که شاعر آن تهدابگذار افغانستان معاصر یعنی (لوی احمدشاه بابا) میباشد. برای من شناختن این دو غزل مسئله سخت و مشکل نبود، زیرا متن انتقادی دیوان اشعار احمدشاه بابای کبیر را بعد از زحمات دوده از روی چند نسخ خطی و چاپی تهیه نموده و در سال ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ع با مقدمه، تصحیح، مقابله، تحشیه و ترتیب لغتنامه از طریق موسسه نشراتی صحاف چاپ و منتشر ساخته بودم. برای اینکه خوانندگان محترم این سطور در روشنی بیشتر قرار داده باشم، اولاً راجع به این دو غزل معما گونه به اختصار صحبت مینمایم. غزل اول که آنرا نظر به تعداد ابیات، قصیده نیز نامیده باید شد، بزبان پشتو بوده و در ردیف میم دیوان (ص ۵۵) درج می باشد. تعداد ابیات آن به بیست می رسد. شروع این غزل قصیده مانند چنین است:

که خبر ســـــی ای آدم
دُمـــــلا لـــــه لـــــویه غـــــم
یـــــوه هـــــسی مـــــسئله رـــــاغـــــله
چـــــی جـــــواب نـــــسی لـــــه عـــــالم

مسئله یا معما نیکه شاعر می خواهد آنرا بیان نماید از بیت چهارم شروع میشود و در بیت بیستم (مقطع) خاتمه می یابد. بیت چهارم یا شروع معما چنین است:

خـــــلـــــور نـــــوره وایـــــی اته یو
حـــــسابـــــگر وایـــــی اته نه دی بی لـــــه نـــــم

این غزل مانند دیگر اشعار احمدشاه بابا دارای ضعف فنی بوده و بگفته استاد بزرگوارم مرحوم علامه رشاد" عدول عروضی" دارد. من در وقت ترتیب دیوان فوق متوجه نواقص فنی غزل متذکره بودم ولی نظر به تجربه ای که در قسمت نسخ خطی داشتم، میدانستم که مسئولیت این امر باوجود آنکه بر دوش شاعر می باشد، ولی کاتبان و ناقلان نسخ نیز بری الذمه شده نمی تواند. این شکایت را در کلام حضرت مولانا جامی (رح) نیز خوانده بودم که فرموده است:

فغان از دست آن کاتب که کلکش
به بیش و کم نویسی شد فسانه
ز بیش و کم نویسی های او شعر
ز بحر و وزن مساند بر کرانه

شرح این غزل معماگونه در نسخه خطی مورد بحث ما از بیت چهارم آغاز شده است. شارح یا ناسخ اولاً بیت غزل را به رنگ سرخ نوشته کرده و بعداً به شرح آن می پردازد. قبل از نقل شرح مذکور باید یادآور شوم که ابیات پشتوی این نسخه را من هوبه هو می نویسم ولی اغلاط املائی شرح ابیات اصلاح نموده ام. شرح ابیات را در نسخه مذکور چنین آغاز کرده است:

"بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله محمد وآله واصحابه اجمعين

خـلـور نـوره وائی اته یو
حساب کر وائی اته ندی بی لنم

چون قبله عالم و عالمیان سالک مسالک اسرار الهی غواص دریای معارف نامتناهی ذات مبارک اشرف خود را بنهج استفهام اسرار و حکم و امثال
امر اولم یفکروا فی خلق السموات والارض آه و فی انفسکم افلا تبصرون منظور نظر قدسی اثر گردانیده تفهم معانی لطیفه و اسرار خفیه فرموده و دعای ذهن مبارکش از تموج امواج علوم غریبه مملو گردید لابد عازم و مرتکب"....
درینجا صفحه اول ختم می شود و رکاب آن (اظهار) نبشته است. چون صفحه بعدی به کلمات (او مینماید) شروع میشود و با رکاب صفحه گذشته مطابقت ندارد، ازینرو معلوم میگردد که شماری از صفحات نسخه از بین رفته است. اینک چند صفحه از بین رفته است؟ بعداً تشریح خواهم کرد ولی قبل از آن باید خاطر نشان سازم که در نقل قول فوق، شارح دو آیه مبارکه کلام الله مجید را باهم خلط نموده و در ثبت آن نیز دقت ننموده است. بخش اول " اولم یفکروا فی خلق السموات والارض، آه" در اصل آیه هشتم سوره الروم میباشد که شکل صحیح آن " أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ " می باشد. بخش دوم آن " وَ فِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ" آیه بیست و یکم سوره الذاریات میباشد.
در وسط صفحه دوم موجود این بیت پشتوبیامده است:

سـر و لاس پینی خـبله لری
مکان لمکان د مکان حدای کومه

این بیت را من در دیوان بابا چنین ثبت نموده ام:

سـر لاس پینی ئی خبله لیری
مکان د مکان په مکان جداکوم

بیت فوق بیت شانزدهم غزل مذکور می باشد و بدینترتیب شرح یازده بیت غزل از بین رفته است و قسمیکه از شروح دیگر ابیات استنباط می شود، هر بیت آن در یک صفحه شرح گردیده است و ازینرو باید یازده صفحه یعنی پنج ورق شرح متذکره از بین رفته باشند.
مقطع غزل متذکره را چنین ثبت و شرح کرده است:

"احمد لاحاطه حواره خانکونه راغی
د معنی سـرریه زکوه زیه بندومه

اشارات باینمعنی است که حضرت خواجه حافظ شیرازی فرموده:

من ملک بودم و فردوس برین جایم بود
آدم آورد درین دیر خـراب ایام

د پانو شمیره: له 2 تر 4

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکنی د لیکنیزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیږلو مخکې په څیر و لولئ

تحقیق درین مقام بسیار است خلاصه همین است که اصل انسان از عالم علویست و رب العزت در لباس حبیبیت؟ اورا محبوس ساخته و کشادگی احه؟ کنایت از فراغ بال میباشد... پس معنی بیت اینست که احمدیعی ذات اشرف قبله عالم چون اصلش از عالم علویست از انجا فراغ الیال آمد میخواهد که جان خود را و وجود خود را در محبت خدای تعالی محو نماید لیکن من این زکوة اورا آینده مینمایم. درین بیت التفات است یعنی تجاوز است از تکلم بغیبت که از جمله مزایا و لطایف علم بلاغت"...

+++++

شرح دوم از یک غزل فارسی احمدشاه بابای کبیر است که هفت بیت دارند و چهار بیت آن درین نسخه شرح شده اند. مطلع آن غزل چنین است:

بسته سحر ای سر و پای ستم بیاترا جان بلبل حاضر منم

این غزل معما گونه در صفحه ۲۱۴ دیوان ترتیب شده این قلم درج است:

شارح این شرح اشعار احمدشاه کبیر کیست؟

در جمله آثار علمی و ادبی احمدشاه بابای کبیر بر علاوه دواوین پشتو و فارسی آثار ذیل معلوم و موجود می باشند:

- مجموعه اشعار عربی:

ترجمه و شرح این اشعار به زبان فارسی به قلم خانعلوم ملا محمد غوث موجود است.

- رساله علم گنج:

مجموعه بیانات عرفانی احمدشاه بابا بوده و ملا محمد غوث موصوف بر آن شرحی به زبان فارسی نگاشته است. این شرح منثورکه بنام (شرح الشرح) یاد شده، حدود سه صد صفحه دارد (بنگرید: مقدمه دیوان لوی احمدشاه بابا، ص ۹۸ طبع کابل ۱۳۱۹ش).

نسخه خطی آن در آرشیف ملی کابل نگهداری میشود. نسخه دوم این شرح را علامه عبدالحی حبیبی در شهر چاریکار در نزد حضرت نجم الدین مجددی دیده بود. سراغ نسخه سوم آن را مولوی محمد یعقوب ناصری در بلخ میدهد.

در قسمتی ازین شرح آمده است: " هذا آخر الکلام فی شرح ابیات الملک الدرانی السلطان الحقانی احمدشاه الغازی خدالله ملکه و سلطانه و جعله مالکاً لاقالیم السبعه، ...

اما شرح علم گنج مرتب گشت بهشت بهشت، باب اول قال المصنف خدالله ملکه اسمان شجر یعنی الف سین میم نون. قال الشارح عفی عنه بدانکه قبل از شروع در علم واجب است تقدیم چند چیزی که ... " (بنگرید: د احمدشاه بابا د پښتو اشعارو شرح، ص ۲۱)

- جامع الفوائد احمدشاهی:

رساله ای در تصوف بوده که احمدشاه بابا آنرا به فارسی نوشته است. یک نسخه ناقص آن در شهر دوشنبه تاجکستان در کتابخانه شرق شناسی آن شهر نگهداری می شود و علامه رشاد مرحوم از ان یاداشتهایی گرفته بودند.

- تاریخ افغانستان:

این کتاب را مرحوم حافظ نورمحمد کهگدای دیده بود و در مجله کابل (سال چهارم، شماره دوم، ص ۵۰) مضمونی درینباره نشر نموده است.

- الفنامه:

احمدشاه بابا دو الفنامه منظوم پشتو دارند که یکی آن در دیوان موصوف بشکل مکمل درج شده است. بر دومی آن ملا محمد غوث موصوف شرحی بزبان پشتو نوشته است که نسخه ناقص آن در آرشیف ملی افغانستان نگهداری می شود و علامه رشاد مرحوم آنرا بنام (د احمدشاه بابا دپښتو اشعارو شرح) با مقدمه و تحشیه در سال ۱۳۵۶ش نشر نموده است.

رسم الخط الفنامه دومی با رسم الخط چند بیت پشتو همین نسخه مورد بحث ما باهم مشابه میباشد. بناءً چنین نتیجه گرفته میتوانیم که قسمت اول نسخه مورد بحث ما همان شرح الشرح است که بقلم ملا محمد غوث نگاشته شده است. ملامحمد غوث که بود؟

علامه عبدالحی حبیبی در مقدمه دیوان لوی احمدشاه بابا (ص ۹۸ طبع کابل ۱۳۱۹ش) به لسان پشتو مینگار د که ملا محمد غوث ابن ترکمان ابن تاج خان معاصر و ملازم احمدشاه بابا بود که در هندوستان میزیست. وی کتاب " شرح الشرح" را به امر احمدشاه بابابه زبان فارسی در ۳۰۰ صفحه نگاشته است....

علامه مرحوم در تعلیقات تازه نوای معارک (چاپ کراچی) نیز همین مطلب را با کمی تفصیل بیان نموده است که اخند محمد غوث بن اخند ترکمن بن تاج خان که از جانب احمدشاه بابا بحیث قاضی پشاور مقرر گردیده بود، شخص دانشمندبوده و شرحی برکتاب منطق (مرزا) نگاشته است. وی در علم قال شاگرد حاجی محمدسعید بود و با میا فقیرالله رابطه حال داشت. به نواسه وی قاضی محمد حسن نیز از جانب شاهان سدوزائی لقب " خان علماء" داده شده بود. این بودنتیجه تحقیق من بر نسخه دوم ارسالی پوهانددکتور هاشمیان. در باره نسخه اول یعنی مکتوبات امام ربانی (رح) در آینده اگر رضای خداوند بود، چیزی خواهم نوشت.

آشاوا، انتاریو، کانادا
۷ اپریل ۲۰۱۷ع

د پانو شمیره: له 4 تر 4

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلیکنی د لیکنیزې بنی پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیرو لو مخکې په خیر و لولئ